

Kōrero

Mātauranga

Me kōrero tātou

Savea 'i he 'Initanetī.

Ko e ngaahi le'ō 'o e to'utupú

Na'a mau kole atu ki he kakai 'o Nu'u Silá ke nau talamai, 'i ha savea 'i he 'initanetī, 'a e me'a 'oku mahu'inga kiate kinautolu 'i hano langa hake 'o ha fa'unga fakaako mālohi ange. Ko e ngaahi fakakaukau 'eni 'a e to'utupu 'e meimei toko 2000 'i he vaha'a ta'u 5-12 mo e ta'u 13-18.

Na'a mau 'eke ha fo'i fehu'i 'e fā ke faka'ai'ai kinautolu ke nau fakakaukau atu ki he kaha'u 'o e akó:

1 Kapau ko e pule koe 'o e akó 'i Nu'u Silá, ko e hā 'a e me'a te ke fuofua fakahoko?

2 'Oku fōtunga fēfē nai 'a e tokotaha ako lavame'a 'i he kaha'u, kiate koe?

3 Ko e hā 'a e me'a 'e fiema'u ke nau 'iló mo lava 'o fakahoko?

4 Ko e hā 'a e ngaahi me'a 'oku totonu ke 'osi fakahoko ke fakapapau'i 'oku lavame'a 'a e tokotaha ako kotoa pē?

Ngaahi kaveinga 'i he saveá:

Meí he ngaahi tali na'a mau ma'ú, na'a mau fakakulupu 'a e lipootí ki he ngaahi kaveinga 'e fā ko 'eni:

Akó mo e 'Iló - ngaahi 'ātakai: 'oku fakakau 'i heni 'a e ngaahi tali fekau'aki mo e ngaahi me'a fakae'ulungāngá, ngaahi 'elemēniti ki he faiakó mo e akó, pea pehē foki ki he ngaahi koloa 'i he 'ātakai takatakaí mo e tu'unga lelei 'o e mo'uí (wellbeing).

Akó mo e 'Iló - ngaahi faingamālié: 'oku fakakau ki ai 'a e fakanāunaú, vahervahe-tataú, lava 'o hū ki he akó, ngaahi halanga akó pea mo e tokoni fakaako ki he akó.

Akó mo e 'Iló - ngaahi fehokotaki'angá: 'okú ne kāpui 'a e mātu'á, fāmilí, kāingá, ngaahi ngāue'angá, ngaahi komiunitií pea mo e fakakaukau 'o e kaungā-fevahevahe'akí (shared ownership).

Akó mo e 'Iló - felāve'i (relevance): 'o kau ki heni 'a e ngaahi lau fekau'aki mo e ngaahi pōto'i pe taukei, fa'u fo'ou (innovation), 'ilo fo'ou (discovery), fakakaukau fo'ou (creativity), ngaahi tefito'i taukei (competencies), 'iló (knowledge), ngaahi me'a 'oku fakamahu'inga'i (values) pea mo e fakakaukau 'o e ako pē ke a'u ki he ngata'anga 'o e mo'uí (lifelong learning).

'I he ngaahi feitu'u te mau ngāue'aki ai ha ngaahi lea fakahangatonu, kuo mau tuku pē 'eni 'o ta'e ue'i, tukukehe pē 'i he 'emaui fakahoko ha ngaahi liliu fakakalama iiki pe fakanounou'i kinautolu ke fakahā mahino 'a e ngaahi konga lalahí. Na'a mau ongo'i ko hono tuku pē ko ia 'i honau tūkunga totonú, 'oku ongo tonu ange ia 'o hō'ata mei ai 'a e nāunāu 'o e tokotaha na'e 'omai 'a 'ene tali ki he saveá.

Fai ha'ō lau felāve'i mo e kaha'u 'o e akó

Ko e me'a na'a mou talamai

Ko e meimei toko 2000 'o e toko 16,466 na'a nau tali mai 'a e savea na'a nau fakahā mai na'a nau 'i he vaha'a ta'u 'o e ta'u 5-12 mo e ta'u 13-18. Na'a mau fakafatongia'i 'a e kautaha Global Research ke nau 'analaiso 'a e ngaahi tali ni ma'a kimautolu pea ko 'emau fakanounou 'eni ki he ngaahi me'a na'a nau 'ilo mei ai.

'Oku 'atā atu 'a e lipooti kakatō 'i heni:

<https://conversation.education.govt.nz/conversations/education-conversation/what-you-told-us/>

Ko e ngaahi savea 'i he 'initaneti ko ha kongā pē ia 'e taha 'o e **Talanoa ki he Akó | Education Conversation**. Lolotonga 'o e 2018, na'e laka hake 'i he kakai Nu'u Sila 'e toko 43,000, 'o kau ki ai 'a e kau mataotao 'i he akó, mātu'a, fānau mo e to'utupu, ngaahi komiuniti Maui mo e Pasifiki, kakai 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesino pea mo fiema'u ha tokoni fakaako, 'a ia na'a nau fakahoko mai 'a e me'a na'a nau fiema'u mei he 'enau fa'unga fakaako 'i he kaha'u.

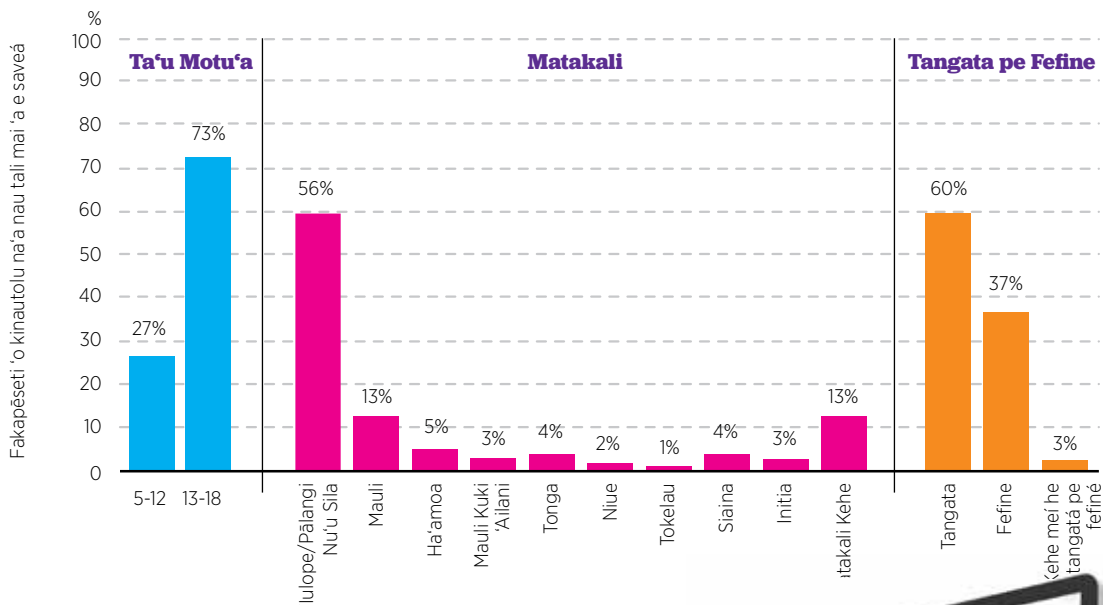
'Oku fiema'u 'e he kakai 'o Nu'u Silá 'a e kotoa 'o 'etau kau akó ke nau lavame'a, lototo'a, ke nau kei ako ai pē 'i he toenga 'o 'enau mo'ui, pea mo nau ma'u 'a e ngaahi pōto'i pe taukei ke nau kau kakatō

ai 'i honau ngaahi fāmilí, ngaahi kāingá pea 'i honau ngaahi komiunitii. 'Oku nau toe fiema'u foki 'a 'etau kau akó kotoa ke nau fai ha tākaki lelei ki he sōsaieti pea mo e tu'unga faka'ekonōmiká.

Na'e toe fakahā mai foki 'e he kakai 'o Nu'u Silá ko ha fa'ahinga fa'unga fakaako fo'ou, 'oku totonu ke hoko 'a e ngaahi 'ilo'i'anga faka'e'ulungāanga mo e tu'unga lelei 'a e tokotaha ako kotoa pē, ko e me'a ia ke fakamahu'inga'i taha ki he fakalalakala 'a 'enau akó pea mo 'enau lavame'a. Pea na'e fiema'u 'e he ngaahi mātu'a, kāingá mo e ngaahi komiunitii, ke toe longomo'ui ange 'a 'enau kau mai ki he ako 'a 'etau fānau mo e to'utupu.

'Oku hā atu 'i he saati 'i laló 'a e ta'u motu'a, matakali mo e tangata pe fefine 'o kinautolu 'a e to'utupu na'a nau 'omai ha'a nau tali:

Fakatātā 1. Fakapēseti 'o kinautolu na'a nau tali mai 'a e savea: ta'u motu'a, matakali, tangata pe fefine

Ko e lipooti 'oku makatu'unga ia 'i he ngaahi tali na'e 'omai mei he to'utupu 'e toko 1935:

- » kulupu 'o e ta'u 5-12 na'e pēseti 'e 27 (toko 525) na'a nau kau mai
- » kulupu 'o e ta'u 13-18 na'e pēseti 'e 73 (toko 1410) na'a nau kau mai.

Kau mai ki he pōtalanoá

#EdConvo

'Akó mo e 'Iló - ngaahi 'ātakai fakaakó

Ako ke 'Iló

- » Ko ha ako mo ha faiako 'oku fakataumu'a pau ki he tokotaha ako fakafo'ituitui 'a ia 'okú ne mahino'i 'a e ngaahi founa ako mo e faiako kehekehe, ngaahi manako, mālohinga mo e vaivai'anga kehekehe.
- » Na'a nau pehē ko e fānau ko ia 'oku 'ikai ke nau ako 'i he founa tatau mo ia 'oku fai'aki 'a e faiako 'a e kau faiakó, 'oku totonu ke 'oua te nau tō mei ha'a nau ma'u 'a e ngaahi faingamālie ako tatau.
- » Ko ha ako 'oku fakatupu fiefia, faitatau mo ia tonu 'oku hoko 'i he mo'uí (practical), tefito 'i he va'ingá pe fakamuná, tatakí 'e he loto'i fie ako, pea mo kaunga-tonu atu ki he kau akó.
- » Malava 'e he to'utupú 'o fili 'o fou 'i he 'enau fakakaukau felāve'i mo e lavame'á pea mo nau fokotu'u ha'a nau taimitēpile mo ha'a nau taumu'a fakafo'ituitui pē 'a nautolu.

Faiakó

- » 'Okú pehē 'e he fānauakó ko honau vā ko ia mo 'enau faiakó 'oku mātu'aki mahu'inga ia ki he 'enau lavame'a 'i he akó.
- » Ko ha kau faiako 'oku nau faitatau ki he tokotaha kotoa pē pea mo nau mahino'i 'a e ngaahi faikehekehé, tautautefito ki he ngaahi tūkunga fakamatakali mo e tu'unga fakasōsialé mo e faka'ekonōmiká.
- » Ko ha fiema'u ki he kau faiakó ke nau mahino'i 'a e ngaahi 'ulungāanga tukufakaholó kae tautautefito ki he ngaahi me'a 'a e kakai Mauli mo e Pasifikí, pea mo e fānauako 'oku 'i ai hanau puipuitu'a mei ha ngaahi fonua muli.
- » Ko hono fakapapau'i 'oku 'ikai kehe pe filifilimānako 'a e fakahoko fatongia 'a e kau faiakó ki he ngaahi kulupu tokosi'i ange (minority groups) 'i he komiunitii.
- » Ko ha kau faiako tu'unga lelei 'a kinautolu 'oku nau mahino'i mo poupoua 'a e ngaahi pole fakaeloto 'a e fānauakó.
- » Ko ha kau faiako ma'u faka'ilonga, loto vēkevēke 'a ia 'oku nau loto fietokoni, loto 'ofa, loto fie poupou mo angalelei, 'a ia 'oku nau fakalotoa 'a e kau akó 'aki 'a 'enau fakalotolahí, pea mo nau lava 'o fakamatala'i lelei ha ngaahi fakakaukau.
- » Ngaahi kalasi tokosi'i ange ke hiki hake 'a e lahi 'o e tokoni fakatāutahá, laka hake 'i he faiako pē 'e taha ki he lokiako pe ko e 'i ai 'a ha faiako tokoni ke 'oatu ha tokoni tautau-toko-taha.

'Ko e fa'unga fakaakó'

- » Na'e pehē 'e he fānauakó ko e fa'unga fakaakó ko ha fo'i "sīpinga taha pē ke fe'unga mo e tokotaha kotoa" ("one size fits all") kuo 'osi hono taimí, pea nau fokotu'u mai ke fakalelei'i 'eni fakataha mo ha'a nau tānaki fakakaukau mai ki ai.
- » Na'e pehē 'e he to'utupú 'oku fiema'u ha kau puleako mo ha kau taki lelei ke ola lelei 'a e fa'unga fakaakó.

Ngāue mei 'apí (homework)

- » Na'e kole mai ke fakasi'isi'i ange pe 'oua 'e toe 'i ai ha ngāue ke fakahoko mei 'apí koe'uhí ko ha ngaahi 'uhinga ki he tu'unga lelei 'o e mo'ui 'a e 'atamai pe ko e lahi 'a e ongosiá, pe ko hano toe fakalahi 'o e taimi ke fakahoko ai 'a e ngaahi ngāue 'i tu'a mei he ngaahi ngāue fakaako angamaheni pea mo e ngaahi fatongia ki he fāmilí/kāinga. Na'e meimei loto tatau kotoa ke fakasi'isi'i 'a e ngāue mei 'apí pe ko hano tapui, he na'a nau ongo'i 'oku 'ikai fa'a felāve'i 'eni ia mo 'enau ngaahi taumu'a fakaakó.

"Make education more affordable for parents with low-paying jobs."

Ta'u 13-18

Ko e me'a na'a mou talamaí

"...As humans we accept that we are all different, however our current education system assumes that we all learn the same way."

Ta'u 13-18

"High teacher to student ratio to form mentoring bonds and to help deal with each student as a unique person with their own needs and qualities."

Ta'u 13-18

"Stop placing all emphasis on academic success and take a more holistic approach to learning and education."

Ta'u 13-18

Ngaahi 'atakai fakaakó

- » Na'e hā me'i he lau me'i he to'utupu 'a e fakakaukau kapau na'e toe fakafiefia, fakamānako, pea mo toe talitali lelei ange kinautolu 'i he ngaahi 'apiakó, 'e toe lelei ange 'a e kau mai 'a e fānauakó pea 'e toe lelei ange 'a 'enau ngaahi olá.
- » 'Oku totonu ke lava 'e he ngaahi 'atakai fakaakó 'o ngāue lelei 'aki 'a e kotoa 'o e fu'u ivi 'oku ala ma'u me'i he ako 'oku fakatefito 'i he tekinolosiá.
- » Ta'efiemālie mo e ngaahi 'atakai ako fakaonopooni, 'o nau pehē ko e ngaahi lokiako 'atā loá (open plan classrooms) 'oku fakahoha'a ia ki he akó.
- » 'Oku fiema'u 'e he fānauakó: ha ngaahi feitu'u longonoa 'i he ngaahi lokiakó, ha ngaahi feitu'u longonoa ke nau ako ai, pea mo ha fakamāfana (heating) fe'unga mo ha ngaahi mala'eva'inga lelei.
- » Na'e fiema'u 'e he to'utupu ha ngaahi 'apiako 'okú ne tali 'a e ngaahi founa ako 'oku fakapapau'i ai 'oku fakamānako 'a e ngaahi a'usia fakaakó ki he fānauakó; ki he ni'ihi, 'oku 'uhinga 'eni ko hano fakafaingamālie'i ha ngaahi feitu'u ki ha ngaahi ngāue fakaako 'oku faitatau mo ia tonu 'oku hoko 'i he mo'ui, pe 'oku kamata'i me'i he va'ingá pe fakamuná pe ko ha ngaahi va'inga 'i tu'a.
- » 'Oku pehē 'e he to'utupu kapau 'e ongo māfana mo talitali lelei 'a e ngaahi 'apiakó, 'o 'ikai ke nau ongo'i ko ha fakakavenga 'eni, 'e toe lelei ange 'a e ngaahi ola 'e ma'ú.

Fakakulukulupu fakatefito 'i he tu'unga faka'atamai (Streaming)

- » Ko e vahe fā 'e tolu 'o e fānauakó na'a nau loto ki he fakakulukulupu 'o fakatefito 'i he tu'unga faka'atamai, kā neongo iá, na'a nau manavasi'i 'i hono ngāue'aki fakalūkufua 'eni, 'a ia na'a nau pehē neongo 'okú te sai 'i he fiká, 'oku 'ikai totonu ia ke te 'i he kalasi mā'olunga tahá ai pē 'i he ngaahi lēsoni kehé. Na'a nau loto ange kinautolu ke fakakulukulupu 'a e fānauakó 'o makatu'unga 'i he ngaahi lēsoni fakafo'ituituí pea na'a nau ongo'i 'e iku 'eni 'o malava ai 'e he fānauako 'oku tu'unga tatau 'enau lavame'á 'o fakalakalaka fakataha ki mu'a 'i he tu'unga 'oku fe'unga mo kinautolu.
- » Ko kinautolu na'e 'ikai ke nau loto ki he fakakulukulupu na'a nau pehē 'oku kau kovi 'eni ia ki he ongo 'a ha tamasi'i pe ta'ahine akó pea mo e tu'unga mo'ui lelei 'a honau 'atamai 'i hano fakamaau'i 'o pehē 'oku nau 'i ha tu'unga lotoloto pē 'i he kotoa 'o 'enau ngaahi lēsoni.

“Throughout high school, we should be encouraged and rewarded for new ways of thinking and being able to prove our intelligence in ways outside of an outdated exam.”

Ta'u 5-12

“Whakatika te papa takaro – fix up the playground.”

Ta'u 5-12

“No homework because after school is the children's time to take a brake of school.”

Ta'u 5-12

Ko e me'a na'a mou talamai

“I want school to be a really safe place for everyone... even bullies because some bullies might not feel safe and that's the reason why they bully other children.”

Ta'u 5-12

“Support students if they're getting bullied or having a hard time with school or at home. Because I got bullied and the teachers never helped me. They just said “well don't go near them or play near them.” They said that over and over again. When that happened I felt like no one in the school cared and no one wanted to help me they just wanted to watch me get bullied.”

Mātu'a 'a ha tokotaha akoteu

Tu'unga mo'ui lelei 'a e 'atamaí

- » 'Oku 'ikai fe'unga 'a hono fakamu'omu'a 'o e tu'unga mo'ui lelei 'o e 'atamaí 'i he ngaahi 'apiakó - 'oku totonu ke lau 'eni ko ha kongā tefito pē ia 'o e tu'unga lavame'a 'a e fānauakó. Na'e fakamu'omu'a 'e he to'utupū 'a e tu'unga lelei 'a e fānauakó, 'o kau ki ai mo e tu'unga mo'ui lelei 'a e 'atamaí pea mo e/pe ko e sinó. 'Oku hangē 'oku hā mai 'i heni 'oku hoko 'a e akó ko ha kongā lahi ia 'o e mo'ui 'a e to'utupū 'o ne uesia lahi ai 'a e anga 'o 'enau ongó, tō'ongá, mo 'enau ako ki honau kitá.
- » 'Oku fiema'u 'e he to'utupū ke hoko 'a e ngaahi 'apiakó ko ha ngaahi feitu'u ia 'e ongo'i malu mo hao ai 'a e fānauakó 'i he ngaahi tapa kehekehe. 'Oku fiema'u ke toe lahi ange 'a e ngāue ki he houtamaki.
- » Ko e to'utupu tokolahi 'oku nau ongo'i mafasia 'i 'apiako, 'i he lahi 'a e tō 'a e fakamamafá ki he ngaahi sivi/ ngaahi ngāue fakaako 'oku fakamaaká, 'o hoko 'a e fu'u lahi 'o e ngāue fakaako ke fakahokó ko e taha ia 'o e ngaahi fakatupunga mafasia na'e lahi taha 'a 'enau fakahā maí.

Mo'ui lelei 'a e 'atamaí/sinó

- » Na'e mahu'inga ki he fānauakó ke nau ma'u 'a e 'ilo mo e ongo kau ki he mo'ui lelei 'a e 'atamaí mo e/pe ko e sinó, kimu'a pea nau toki 'osi meí he akó.
- » Na'e kole mai 'e he fānauakó ha tokoni mo ha ngaahi sēvesi lahi ange ma'a kinautolu 'oku nau mo'ua 'i ha ngaahi mahaki'ia fakae'atamaí pea mo ha ako lahi ange ki he mo'ui lelei, ngaahi mahaki mo e ngaahi faingata'a'ia 'oku felāve'i mo e 'atamaí.
- » Ko e fānauako lavame'á 'a kinautolu 'oku nau kau atu ki he sipotí, 'ilo fekau'aki mo e ngaahi ivi fakame'atokoní (nutrition) pea mo hono teuteu'i 'o ha me'atokoni 'oku fakatupu mo'ui lelei pea 'oku nau sino mālohi mo mo'ui lelei.
- » Na'a nau pehē 'oku mahu'inga 'a e 'ilo ki he ngaahi fakatu'utāmaki 'o hono ngāue'aki 'o e faito'o kona tapú pea mo hono ma'u 'o fu'u lahi 'o e kava mālohí, pehē ki he taimi ke nau ma'u atu ai ha fale'i fakafaito'o.

Sivi

- » 'Oku nau pehē 'oku mahu'inga 'a e ngaahi ola meí he ngaahi sivi mo e ngaahi ngāue fakaako 'oku fakamaaká, ki honau kitá pea mo 'enau ongo'i mahu'ingá, pea ko e 'ikai lelei ko ia 'a e olá na'e fakafehokotaki atu ia ki he taimi na'e fakahoko ai 'a e sivi pea mo e fu'u lahi 'o e ngaahi ngāue fakaako ke fakahokó.
- » Na'e pehē 'e he fānauakó 'oku malava ke hoko 'a e fu'u lahi 'a e ngāue fakaako ke faí pea mo e ta'ota'o mai 'a e ngaahi fatongia meí he fa'unga NCEA ke ne maumau'i 'a e tu'unga lelei 'o honau 'atamaí pea mo 'enau mo'ui.

“It is the teacher that determines whether I pass or fail a subject and I know that it is the same with many others, it is because of the relationship they have with the students, whether they care or not, the way they engage with you, how clear they are in instructions and delivering information and whether they care about engaging students in the subject or just getting them to pass the standards.”

Ta'u 13-18

Ko e me'a na'a mou talamaí

“Use older students together with teachers to tutor students to complement classroom learning (creates a sense of community).”

Ta'u 13-18

“I would make sure that students are still having fun. Mental illness and stress is causing our students to drop out and not attend school and believe that education is nothing.”

Ta'u 13-18

“Teachers really need to be strict on values in my school our values are excellence, resilience, whānau/family and respect.”

Ta'u 13-18

Akó mo e 'Iló – felāve'í

Ngaahi taukei 'i he mo'uí

- » 'Oku kumi 'a e to'utupu ki ha ako 'oku matalahi 'e ma'u mei ai ha kakai Nu'u Sila 'oku nau ma'u ha ngaahi pōto'i 'i he tapa kehekehe 'a ia 'oku nau ma'u ha poto faka'atamai, pehē foki ki ha ngaahi pōto'i 'i he mo'uí mo e poto fakafo'ituitui ke nau lava ai 'o lavame'a 'i he toenga 'o 'enau mo'uí.
- » 'Oku mahu'inga 'a e 'ilo 'oku nau ma'u 'i he ngaahi saienisi ki he sōsialé mo natulá ke nau mahino'i ai 'a e anga 'o e ngāue 'a māmaní, ki he hoko atu 'o 'enau mo'uí hili 'a e akó, pea mo hono fakalahi atu 'o e ngaahi faingamālie te nau ma'u 'i he kaha'ú pea mo e ngaahi halanga ngāue te nau fili ki aí.
- » 'Oku pehē 'e he to'utupu 'oku nau fiema'u ke ako'i kinautolu 'i ha founga 'oku fekau'aki lelei ange mo e 'māmani totonú' ('real world'). 'Oku 'uhinga 'eni ko hono ako'i atu 'a e founga 'e 'aonga ai 'a e silapa akó kiate kinautolu 'i he 'enau hoko ko e kakai lalahi - 'oku nau pehē ko e toe mahu'ingamālie ange ko ia 'a e me'a 'oku nau akó 'e iku ia ki he toe lahi ange 'a 'enau kau mai ki he akó.
- » Ako'i 'i ha founga faitatau mo e me'a totonu 'oku hoko 'i he mo'uí ki he tafa'aki fakapa'angá, laukongá mo e tohí pea mo e leá 'o 'i ai ha'a nau kaunga tonu ki he ngāue'angá.
- » Ko hano 'oatu ha fakamatala lahi ange ki he fānauakó 'i he 'enau kamakamata 'i he akó fekau'aki mo e ngaahi fa'ahinga taukei mo e pōto'i pe ko e ngaahi tafa'aki fakaengāue 'oku fiema'u taha 'i Nu'u Silá.
- » Na'e faka'uhinga'i 'e he to'utupu 'a e fo'i lea ko e 'success' pe ko e 'lavame'á' ke 'uhinga ia ko ha fānauako 'oku nau 'ilo ki he ngaahi me'a fakapolitikalé 'a ia 'oku nau kau ki he filí (vote), 'oku nau loto 'ofa mo talitali lelei 'a e kakai kotoa pē, 'oku fālahi 'a e anga 'o 'enau sió, 'oku nau tānaki fakasōsiale mo fakapa'anga atu ki he sōsaieti, pea mo nau tokoni ke toe lelei ange 'a e mo'ui 'a e ni'ihi kehē 'o kau ai pē mo 'enau mo'uí.
- » Ko e ngaahi taukei kehe 'oku fiema'u ke nau ma'ú 'oku kau ki ai 'a e: feime'atokoni mo e ngaahi ivi fakame'atokoni, faka'ulí mo hono tauhi 'o e ngaahi me'alelé, tō ngoué, 'ilo ki he fakatolonga 'o e 'ātakai pea mo e ngaahi feliuliuaki 'i he 'eá, poto 'i hono leva'i 'o honau taimi mo 'enau akó, fakapalanisi 'o e mo'uí mo e ngāue, fakalelei'i 'o ha ngaahi fetūkuaki, ngaahi pōto'i 'i hano monomono mo langa ha me'a, tokanga'i 'o ha long'a'ifānu, fō mo e fakama'a 'api pea mo e fakataú, toe fakafo'ou mo hano tauhi ke 'i ha tu'unga lelei ha 'api.

Ngaahi lēsoní

- » 'Oku fiema'u 'e he to'utupu ha tefito'i 'ilo 'o e ngaahi lēsoni mo e ngaahi taukei tefitó, tautautefito ki he ngaahi pōto'i 'i he laukongá mo e tohí pea mo e tekinolosí. 'Oku nau toe fiema'u foki ha fakava'e mālohi 'i he 'ilo me'akehekehe, ngāue'aki 'o e 'atamai lelei (common sense) pea mo e 'ilo 'o e ngaahi lēsoni faka'atamai tefitó, pehē ki hano mahino'i 'o e anga 'o e ngāue 'a e māmaní. 'Oku nau lau foki 'oku mahu'inga ke nau ma'u 'a e 'ilo 'o e politikí, laó, fakatotoló pea mo e sivisivi faka'aulilíki (critical evaluation).
- » 'Oku totonu ke ako'i kakato 'e he ngaahi 'apiakó 'a e fānauakó fekau'aki mo e anga 'o hono ngāue'aki 'o e tekinolosí mo e komipiutá ke teuteu'i kinautolu ki honau kaha'u 'i he ngāue'angá.
- » Na'e fiema'u 'e he fānauakó 'a e Lea 'a e Kakai Maulí pea mo e New Zealand Sign Language (Talanoa Tuhutuhu 'a Nu'u Silá) ke ako'i mo ia 'o tānaki atu ki he Lea Faka-Pilitāniá.
- » Na'e ongo'i 'e he fānauakó na'a nau fiema'u ke nau 'ilo fekau'aki mo natula, founga 'o e 'ilo ki he 'ātakai pea mo hano mahino'i 'o e feliuliuaki 'a e 'eá.

Ko e me'a na'a mou talamaí

“I would make all schools teach Te Reo Maori because we are Tangata Whenua we are the people of this land and so all schools should learn the history about New Zealand and how it was in the past.”

Ta'u 5-12

“Someone who feels they left school with a lot of knowledge to set them up for the real world.”

Ta'u 13-18

“Teach children to play more sports because these days in school they people usually are on the computers doing work.”

Ta'u 5-12

Ngaahi ngāue 'i tu'a mei lokiakó

- » Na'e kole mai 'e he to'utupú hano toe fakalelei'i 'o e kau atu ki he ngaahi ngāue 'i tu'a mei lokiakó (extra-curricular activities) koe'uhí ko honau mahuinga ki hono ako'i ange 'o ha ngaahi pōto'i fo'ou pea mo hano kamata'i ha'a nau manako ki ai.

Ngaahi 'ulungāanga tukufakaholó

- » Na'e pehē 'e he to'utupú ko 'ete laukau'aki ko ia hoto matakali pea mo hono mahino'i ko ia 'o e hisitōlia, lea, tukufakaholo pea mo e ngaahi me'a 'oku lolotonga hoko 'i Nu'u Silá mo e Kakai Maulí, na'e mahuinga.
- » 'Oku nau pehē ko e 'ilo lahi ange ko ia ki he lea, tukufakaholo, mo e hisitōlia 'o e kakai Maulí te ne tu'uaki ai 'a e faka'apa'apa'ia mo hono mahino'i 'o e kakai Maulí pea mo e fetuiaki 'a e ngaahi 'ulungāanga fakafonua kehekehe 'i Nu'u Silá 'o iku ai ki ha sōsaieti 'oku nau loto talitali lelei mo 'ilo lahi ange.

Ngaahi 'ulungāangá

- » Ko ha 'elemēniti 'oku fa'a toutou lea'aki fekau'aki mo 'enau ongo'i lelei'ia 'i honau kitá (self-esteem), ko e ongo'i lototo'a ko ia 'a e fānauakó ke nau tau'atāina 'o 'oua te nau mafasia mei he 'enau ngaahi fehalaaki pe ko e lau 'a e kakai kehé.
- » Ko e ngaahi 'ulungāanga ko 'ení na'a nau lelei'ia ai: mateuteu mo maau, poto hono solova ha ngaahi palopalema, fakakaukau 'oku fakahokohoko lelei, 'i ai ha 'uhinga lelei mo e pōto'i 'i he fakatupu fakakaukau fo'ou, lototo'a, loto fie'ilo/fekumi pea mo e fakakaukau 'i tu'a mei he angamaheni ('thinking outside the box').
- » Na'e pehē 'oku mahuinga ki he tupulaki fakafo'ituitui 'a hono 'ahi'ahi'i ha ngaahi me'a pea mo e ma'u ko ia ha ngaahi a'usia fo'ou.
- » Na'a nau lelei'ia 'i he 'i ai ha'á te ngaahi tefito'i 'ulungāanga mālohi fakamōlale mo ha ngaahi me'a 'okú te fakamahu'inga'i pea mo e lototo'a ko ia ke te tauhi ki ai, fakataha mo ha 'ate 'ilo'i hoto kitá mo e 'ilo ko ia ki hoto ngaahi 'ulungāanga mo hoto puipuitu'a tukufakaholó.
- » Na'e kehekehe 'a e ngaahi me'a na'e fakamahu'inga'i 'e he ngaahi ta'u motu'a kehekehe - ko kinautolu na'a nau ta'u lautohi si'i (primary school age) na'a nau fakamahu'inga'i ange 'a e 'ulungāanga lelei mo e anga faka'apa'apá, ka ko e fānauako kolisi na'a nau talanoa fekau'aki mo e faka'apa'apa ki he ni'ihí kehé.
- » Na'e lahi hono talanoa'i 'e he fānauako 'i he vaa'i ta'u kolisi 'a e tau'atāina ke fakahoko ha me'a 'iate kita pē (independence), kae meimei lahi ange ke talanoa 'a e fānau 'i he ngaahi vaa'i ta'u lautohi si'i ki he ongo'i lelei'ia 'i hoto kitá, tau'atāina ke fakahoko ha me'a 'iate kita pē pea mo e 'ulungāanga tukufakaholó.

“Someone who is passionate about something and can use that passion in the real world to make a positive impact on society.”

Ta'u 13-18

Ko e me'a na'a mou talamaí

“Push for more Māori and Pasifika teachers in schools and pursue other means to connect more with Māori and Pasifika students so that they succeed at the same level as Pakeha students.”

Ta'u 13-18

“...My friends said every year they were dressed up to sing a song at some festival but never taught the language or what the words of the songs meant so they feel like it's only for Māori people and they wondered why I tried to take it...”

Ta'u 13-18

Kau atu ki he akó

- » Na'e pehē 'e he to'utupú kapau na'a nau lava 'o fai ha lau ki he me'a 'oku nau akó, anga 'o hono ako'i kinautolú, pe ko e anga 'o e ngāue 'a honau 'apiakó, 'e ala lahi ange 'a e ngalingali ke nau kau atu ki he akó pea nau toe fiefia ange ai.
- » Na'e fakamahu'inga'i 'e he to'utupú 'a e ako ko ia 'okú ne faka'ai'ai 'a e 'iló koe'uhí he 'oku nau kau atu ai ki he akó, 'o 'ikai ko ha 'anau ako ma'u loto pē ha ngaahi fakamatala ke nau lava ai 'i he ngaahi sivi.
- » Na'e fa'a talanoa'i 'a e lava 'o matu'uaki ha ngaahi faingata'a (resilience) pea mo e ngaofengofuá (adaptability) 'i he tafa'aki ko ia ki he fiema'u 'e he to'utupú ke nau lava 'o matatali mo mafeia 'a e ngaahi liliu-vave 'a e māmaní.

“ They will need to be able to read, write and do maths.”

Ta'u 5-12

“ Calling people achieved, merit, excellence student etc can be detrimental. Whilst they are studying they won't study as far as their mind can go and often they'll say what's the point if I am an achieved student in math, I can't go to merit or excellence or whatever. Comments such as 'Why not go higher! It's possible!' should be more encouraged...”

Ta'u 13-18

“ Spend more time listening to kids who want to better the education system and actually put actions towards their words.”

Ta'u 13-18

Ko e me'a na'a mou talamaí

“ One who is passionate about their role in society and doesn't believe themselves to be better than anyone else.”

Ta'u 13-18

“ Get a good performing arts programme in all primary schools, this would make everyone a lot less shy and more social.”

Ta'u 5-12

“ Particularly Math's, and the Science's need more CONTEXT... Context will fuel a student's willingness to learn.”

Ta'u 13-18

Akó mo e 'Iló – ngaahi faingamālié

Fakanāunāú

- » Na'e lahi 'a e kole 'a e to'utupu ki ha fakapa'anga lahi ange, ngaahi nāunāu lahi ange pea mo ha ngaahi nāunāu lahi ange ma'a e kau faiakó.
- » Na'e fiema'u 'e he to'utupu ha ako 'oku ma'ama'a ange pe ta'etotongi, kau ai hano fakaai ha me'atokoni 'i he ngaahi 'apiakó.
- » Na'a nau pehē 'oku mahu'inga ke to'o 'a e ngaahi makatūkia'anga fakapa'anga ki he ngaahi me'a hangē ko e ngaahi nāunau tekinolosiá 'a ia 'oku nau fakamalava 'a e ma'u 'o e akó.
- » Ngaahi fale mo e ngaahi nāunāu 'oku tauhi 'i he tu'unga lelei pea mo ha nāunāu fe'unga, tautautefito ki he ngaahi nāunāu ki lokiakó pea mo e tekinolosiá.
- » Ko hano hiki hake 'o e vāhengá 'e toe hā lelei ange ai 'a e ngāue fakafaiakó, pea takiekina mai ha ni'ihī kehe ki ai.
- » Kapau 'e fakasi'isi'i 'a e lahi 'o 'enau ngāuē, 'e toe lahi ange ai 'a e taimi 'o e kau faiakó ke 'oatu ki he fānauakó.
- » Ke toe lahi ange 'a e tokoni ki he kau faingata'a'ia mo e tokoni fakaakó, ha fakapa'anga mo ha nāunāu ke ta'ofi 'a e tō ki mui 'a e ako 'a ha ni'ihī 'i he kalasí.
- » 'Oku 'i ai 'a e fatongia 'o e ngaahi 'apiakó ki hono fakaai 'o e ngaahi nāunau fakatekinolosiá, tautautefito kapau 'oku 'ikai ha pa'anga 'a e ngaahi fāmilí.
- » Na'e fiema'u 'a e ngaahi 'apiakó ke nau fakaai ha tokoni lahi ange ki he ngaahi fiema'u fakafo'ituitui 'a e fānauakó pea mo e tu'unga lelei 'o 'enau mo'u'i ke fakapapu'i 'oku nau lavame'a 'i he 'enau akó.

“Completely free education for ALL students, for example, free uniform, NO PTA donations, free sport team etc.”

Ta'u 5-12

“Learning support so that students can get the help they need the time they need it so in the future those small problems don't affect their job and their life.”

Ta'u 13-18

“Change the education system that we have been using since the industrial revolution.”

Ta'u 13-18

Ko e me'a na'a mou talamaí

“To me a successful future for New Zealand looks like a place where all kids can get some form of education so that they can get a good job and earn enough money to support themselves.”

Ta'u 13-18

“I would make sure every student is able to go to school comfortably whether that be arriving with lunch, shoes or being able to connect in schools. There are many issues in our nation at present child poverty is one of them. Our nation needs to target our solutions towards the next generation of New Zealanders.”

Ta'u 13-18

Vahevahe-tataú

- » 'Oku fiema'u 'e he to'utupu ha fa'unga fakaako 'okú ne talitali lelei 'a e tamasi'i pe ta'ahine kotoa pē ki he akó. 'Oku fiema'u 'e he to'utupu ke nau ma'u 'a e vahevahe-tataú ki ha ako tu'unga lelei 'o tataú ai pē pe ko e hā honau matakali, tu'unga 'i he 'enau tangatá pe fefiné pe 'oku 'i ai ha'a nau faingata'a'ia fakaesino.
- » 'I hono fakakātoá, na'e 'ilo'i lelei 'e he to'utupú 'a e ngaahi fakakavenga fakapa'anga 'a e akó ki he ngaahi fāmilí/kāingá, 'a hono uesia 'e he ngaahi faikehekehe 'i he tu'unga fakapa'angá 'a 'enau ma'u akó mo 'enau lavame'a 'i he akó, pea mo e ngaahi pole 'o e kumi 'o ha ngāue pea mo e lava ko ia 'o tauhi fakapa'anga kinautolu hili 'a e 'osi 'a 'enau akó.
- » Na'a nau pehē 'i he taimi 'e ni'ihī ko ha ako kuo kātōi ai ha ngaahi 'ilo mo e poto kehekehe ko ha kī ia ke ne fakaava ha ngaahi lavame'a fakapa'anga pea mo ha lavame'a 'i he mo'uí foki.
- » Na'e fiema'u foki 'e he to'utupú ha fa'unga fakaako 'oku 'ikai faka'uhinga'i pe fakangatangata ai 'a e lavame'á kia kinautolu pē 'oku nau faingamālie ke ako 'i he ngaahi ako'anga angamaheni.

Ngaahi taukei 'i he mo'uí

- » 'Oku fiema'u 'e he to'utupú 'enau akó ke ne teuteu'i fe'unga kinautolu ki he ngāue'angá.
- » Na'e pehē 'e he to'utupú ko ha kaha'u lelei ha kaha'u 'oku nau fiefia ai pea 'oku nau lava 'o tauhi fakapa'anga pē ai 'a kinautolu.
- » Ko e ngaahi me'afua ki he lavame'á 'i he lau 'a e to'utupú na'e kau ki ai 'a e lava me'i he 'univēsiti mo ha mata'itohi pea mo ha hoko atu mei ai ki ha halanga ngāue pea mo ha'a nau ngāue lelei.

Ngaahi fehokotaki'angá/kau mai 'a e fāmilí

- » 'Oku totonu ke tokoni 'a e ngaahi fāmilí/kāingá mo e ngaahi komiunitii ki he ngaahi 'apiakó, fānauakó mo e akó fakalūkufua pea na'e ongo'i 'e he fānauakó ko hono toe fakamālohi'i ange 'o e ngaahi fehokotaki'anga ko 'eni 'e iku ia ki ha fānauako 'oku mateuteu kakato 'o toe lahi ange ai 'a e faingamālie ke nau lavame'a ai hili 'a e 'osi 'a 'enau akó.

“Give all the kids kai so they not hungry.”

Ta'u 5-12

“Make sure that all teachers were required to recognise the potential of all children, and not hold back those who have abilities more advanced than others in their class. Each child should be catered for according to their own needs...”

Ta'u 13-18

Ko e me'a na'a mou talamaí

“Also for a learner to be successful they need to have security in other parts of there life like money to eat and rent etc.”

Ta'u 13-18

“There is an extreme university-glorifying culture at my high-achieving public school, and while I realise that university is an academic progression, other options should not be treated as being only for those who aren't 'good enough' for uni.”

Ta'u 13-18

“Equal focus on every student.”

Ta'u 13-18

Akó mo e 'Iló – ngaahi fehokotaki'angá

- » Ko hono paotoloaki mo tauhia 'a e ngaahi fehokotaki'anga mo e fāmilí/kāingá, komiunitií mo e sōsaieti ko ha nāunāu fakae'ulungāanga mahu'inga ia ki he fānauakó, pehē foki ki he 'enau tukupā ke nau ngāue longomo'ui mo kau atu ki he ngaahi kulupu ko iá.
- » Na'a nau pou pou atu ki ha vā mālohi 'i he vaha'a 'o e fānauakó, fāmilí mo e kau faiakó ke fakapapau'i 'oku ma'u atu 'e he fānauakó 'a e pou pou mo e tokoni 'oku nau fiema'ú.
- » Na'e toe fakahā foki 'e he to'utupú 'a e mahu'inga 'o e lava ko ia ke nau fo'u mo matauhi ha ngaahi vā mo hanau ngaahi kaungāme'a. Na'e fakatokanga'i 'eni ko ha me'a 'oku tānaki mahu'inga atu ki he tu'unga lelei 'o honau ngaahi vā fakasōsialé.
- » Toe lelei ange 'a e kau mai 'a e ngaahi fāmilí/kāingá ki he ngaahi me'a fakaakó.
- » 'E toe lelei ange 'a 'enau kau maí kapau na'e 'i ai ha "faingamālie ki he fāmilí ke nau kau maí".
- » Na'e pehē 'e he ni'ihī 'oku mā'olunga ange 'a e pōto'i 'i he tauhi vaá ia 'i he poto faka'atamaí, 'o nau pehē 'oku mahu'inga ange ke te hoko ko ha tokotaha lelei 'okú ne fai hono lelei tahá peá ne 'ilo 'a e founa ke ne ako aí.
- » Na'a nau pehē ko hono fo'u ko ia ha ngaahi fehokotaki'anga lelei pea mo e 'i ai ha ngaahi feohi lelei mo honau ngaahi kaungā-akó mo e kau faiakó 'oku tokoni ia ke fakalalakaka 'a e lava 'a e fānauakó 'o akó.

Fehikitaki

- » Toe lahi ange 'a e pou pou ki he fehikitaki ki he ako mā'olunga angé pe ki ha halanga ngāue pea 'i ai mo ha ngaahi pōto'i 'i he mo'uí ke teuteu'i kinautolu ki he 'enau hoko atu 'i he mo'uí hili 'a 'enau 'osi meí he akó.

Kau atu ki he ngaahi me'a 'i he sōsaieti

- » Na'e pehē 'e he to'utupú 'oku lavame'a ha tokotaha ako kapau 'oku nau fakamahu'inga'i 'a e tauhi vaá, 'oku nau fa'a tokangaekina 'a e ni'ihī kehé pea mo nau taumu'a ke nau fakahoko ha ngāue lelei ma'á e fa'ahinga 'o e tangatá.

Ongo'i 'oku kau atu

- » Ko e 'i ai ko ia ha'a te ongo'i 'okú te kau atu ki hoto komiunitií na'e mahu'inga ia he na'e fehokotaki ia ki he ngaahi ola lelei 'i he akó.
- » Toe lahi ange 'a e fakahaa'i hoto kitá 'i he ngaahi me'a hangē ko e vala kehé (mufti).

" A successful student is also empathetic and has the ability to put themselves in someone else's shoes."

Ta'u 13-18

" Students should have a strong support system – both within and in their community and they must know this."

Ta'u 13-18

Ko e me'a na'a mou talamaí

" They should also not be self-centred and rather have a community-based approach with aims to make them happy by making the world around them a better place."

Ta'u 13-18

" Understands the importance of whānau."

Ta'u 5-12

Kōrero

Mātauranga

Me kōrero tātou

Fai mai ha'o lau felāve'i mo e kaha'u 'o e akó.

Kau mai ki he pōtalanoá 'i he conversation.education.govt.nz

#EdConvo